

Reflexions a l'entorn del concepte de regió a finals del segle XX

Lluís CASASSAS i SIMÓ

*Departament de Geografia Física
i d'Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona*

Per una interpretació nova de l'estructura territorial

«Pensar en Europa —va dir Robert Ferras— pressuposa l'adaptar les nostres idees a una altra escala». Estem entrant en un període històric en el qual, segons paraules de Milton Santos, «s'imposa la noció d'espai global». Això no vol dir que tot s'hagi de mirar a escala continental oblidant les unitats que podrien ésser titllades de minúcies territorials, sinó que vol dir, també, que s'ha de mirar de més a prop el teixit del territori, és a dir, per dir-ho d'una altra manera, saber calibrar el gra amb que està formada l'argassa que lliga i dóna cohesió als territoris.

Per arribar al coneixement de la realitat territorial actual s'ha d'efectuar una anàlisi complexa i profunda. No n'hi ha prou, per fer-ho, amb el coneixement directe dels països; el que s'ha de fer, en una etapa de formulació teòrica i de determinació conceptual com és l'actual, és analitzar tot el conjunt d'indicadors que són reflexe dels fluxes de relacions existents entre els ciutadans: Moviments diaris de residència-treball, trucades telefòniques, volums de relacions de compres, intensitat del tràfic, moviments a causa de l'oci i de l'esbarjo, direcció i sentit dels fluxes bancaris i financers, importància de les inversions industrials i comercials, creació respectiva de llocs de treball, etc., sense oblidar aquells factors, que en cap cas no són iguals, que fan sentir-se als seus habitants diferents de tots els seus veïns.

Com a teló de fons, no es pot oblidar ni l'estudi de l'evolució demogràfica, ni el context polític-social, ni els problemes de la localització de les activitats econòmiques, ni l'estu-

di de la morfologia del territori i la seva influència a l'hora de determinar els eixos viaris i els emplaçaments comercials, ni, certament, el pes que té l'evolució històrica de la comunitat, o sigui la valoració de l'àmbit sentit per l'home com el seu habitatge veritable.

El fenomen metropolità

El concepte de regió no es pot entendre avui dia sense considerar a fons el fenomen metropolità, l'impacte de les noves vies de comunicació i la ràpida circulació de la informació. Tampoc es pot entendre sense tenir en compte que els ciutadans desitgen sentir-se identificats amb un indret, un lloc, sentir-se part d'una regió que voldrien administrar i gestionar al seu gust.

De les anàlisis que s'han efectuat a la majoria dels països de l'Occident d'Europa més veïns, que tenen estructures poblacionals més semblants i hàbits mentals, plantejaments jurídics, evolució econòmica i formació intel·lectual més propers, hom en pot extreure algunes conclusions interessants. És cert, però, que les anàlisis s'han de completar amb d'altres estudis sectorials i amb el despullament de sèries estadístiques detallades.

En primer lloc, cal dir que arreu és dominant el fenomen metropolità, que és un fet recent que ha capgirat el funcionament dels territoris, i ha obligat a formulacions teòriques noves que mai no s'havien suposat. Els grans centres metropolitans actuals estructuren àrees altament urbanitzades i especialitzades que actuen damunt d'amplis sectors conferint-los cohesió i homogeneïtat. Es pot pensar, vist des d'aquest racó nord occidental de la Mediterrània, en el paper que juguen, en les seves respectives àrees, centres com Barcelona, Gènova, Lió, Marsella, Milà o Montpeller, per exemple.

Aquest paper dominant s'ha anat incrementant en els darrers decennis, tant pel creixement demogràfic i l'increment de la seva activitat industrial, com, també, pel vessament poblacional i industrial tan espectacular vers la seva regió immediata i l'augment de relacions de tot tipus amb el país circumdant. Avui, doncs, ja no es pot parlar del paper dirigent d'aquells centres referint-lo, només, als límits oficials dels seus termes municipals, sinó que s'ha de fer menció de les àrees d'influència més grans dotades d'algunes funcions metropolitanes.

Dessota d'aquestes grans metròpolis, hom troba les àrees d'atracció d'algunes ciutats grans que organitzen territoris de diversa entitat demogràfica i de diversa composició econòmica, caracteritzats per estar supeditats a alguna d'aquestes ciutats grans. Hom pot citar, entre aquests centres urbans, Arles, Lleida, Narbona, Novara, Perpinyà, Reus-Tarragona, Savona...

Finalment, seguint l'anàlisi de l'estructura actual del territori, hom troba unes entitats menors característiques de l'organització actual del territori. Són unes entitats amb caràcter de sistemes urbans que no deuen la seva existència a dictàmens administratius, sinó, d'una banda, a la presència de nuclis relativament grans que tenen una forta projecció sobre el conjunt del sistema, i, d'altra banda, a raons històriques i a les interdependències

existents entre els nuclis que componen el sistema. Ocupen un nivell inferior al dels Estats o al de les regions administratives i tenen una dimensió intermèdia entre la regió administrativa i el municipi. La nova regió d'aquest nivell agrupa alguns antics ens de nivell local i constitueix el *nou nivell local* que dona resposta política a una demanda perifèrica de reconeixement de la diversitat.

Davant del recel que desperta la concentració de poder en mans de l'Estat i de les regions «clàssiques» que, en certa mesura, n'imiten el funcionament i molts dels seus defectes, sembla com si les poblacions es complaguessin en afermar la seva personalitat en unitats menors amb les que, molt sovint, s'identifiquen.

L'apropament a una nova consideració de la regió

La regió, cada vegada més, es considera com l'espai de les relacions que els homes estableixen entre si, com l'espai de les agrupacions que deriven del feix de relacions establert, com l'espai de les solidaritats que resulten dels mateixos lligams. La regió és l'expressió del conjunt de les relacions amb el qual es pretén assolir, també, l'eficàcia en la prestació dels serveis comuns. No hi ha possibilitat de regió nova sense la consciència de pertinença i l'exigència de participació. Les unitats intermèdies que es situïn més amunt, quan facin falta, seran fruit de decisions polítiques, seran fruit d'una necessitat de control de la societat i de la necessitat de funcionament del sistema econòmic i de l'aparell administratiu.

Després de la segona guerra mundial, als Estats industrials de l'Occident d'Europa es començà a crear un gran mercat capitalista que havia quedat desballestat per la guerra. És l'inici de la «mundialització» o la «globalització» dels problemes derivats de la producció i del consum. De moment, la necessitat de controlar la producció i la d'orientar el comerç, requerien, encara, una concentració geogràfica intensa. La revolució dels transports i la de la informació encara no havien modificat la mobilitat industrial: la producció industrial es trobava localitzada a les ciutats, on s'acumulaven els homes i on es concentraven els materials i les informacions. La vida agrària, en canvi, es mantenia tancada en el marc de l'agrupament municipal rural. A més, els transports col·lectius, tant de materials com de persones, no es podien generalitzar, tant pel baix nivell dels salaris, com per les necessitats de la competència, com per les dificultats tècniques.

Després, es produïren uns canvis que prefiguraren ja la societat nova i l'organització territorial nova: augmentà la productivitat, hi haguè un ús generalitzat de noves fonts d'energia, es milloraren i es generalitzaren els mitjans de transport de persones i de mercaderies, s'obriren noves possibilitats que oferiren les innovacions tecnològiques en els medis de comunicació i d'informació...

Val la pena recordar els canvis socials que es produïren a Europa durant el darrer quart de segle, canvis que han tingut repercussions territorials notables. Entre aquests canvis es poden citar els grans moviments migratoris, la distribució cada vegada més desigual de la població i dels llocs de treball, el buidament progressiu de les àrees agrícoles, l'apa-

rició d'una urgent necessitat de sòl industrial, la generalització dels mitjans de transports ràpids i relativament barats. Tots ells tingueren com a conseqüència comú l'enfortiment del fenomen urbà, que, aquests darrers decennis, ha superat els límits administratius dels termes municipals, no solament de les ciutats més grans i de les mitjanes, sinó de moltes ciutats petites en les que s'han desenvolupat la indústria i els serveis. Aquest és un canvi molt gran, des d'un punt de vista qualitatiu, ja que ha fet que la nova ciutat ja no sigui una ampliació de la ciutat tradicional, sinó una forma diferent d'assentament humà en el que s'esborren les diferències entre món rural i món urbà, entre els quals ja no existeix una clara dicotomia, sinó que hi apareixen àrees urbanitzades, que ja no són ni ciutat ni camp, sinó un complex d'espais urbans encara lliures, aspectes diferents d'una mateixa ciutat. I així mateix passa amb l'oposició centre-perifèria, que tanta tinta féu gastar a la geografia d'ara fa vint-i-cinc anys. Es tracta de l'aparició d'un nou tipus de ciutat, que possiblement podria ésser anomenada la ciutat-regió, perquè és la manifestació d'un nou ús i d'una nova concepció de l'espai i del territori.

Aplicant aquests conceptes al cas català, Francesc Roca, economista i urbanista, afirmava en un col·loqui important que s'efectuà ara fa justament tres anys: «Avui, la perifèria és el centre. Avui hi ha comarques que són ciutats. Avui els districtes dels grans municipis són les comarques!»! S'ha experimentat un canvi que no s'havia produït mai: el dels espais de la vida diària. La ciutat s'ha instal·lat en l'espai rural sense abandonar, però, res de la seva especificitat: La ciutat és un model cultural que actua sobre el conjunt de la societat. És el procés d'urbanització que caracteritza el món occidental, almenys a Europa.

D'aquesta manera han nascut les noves entitats territorials on es desenvolupa la nova societat. Aquests sistemes urbans, veritables sistemes gairebé tancats pel que fa referència als mercats de treball, confereixen a l'estructura territorial d'avui un ordre policèntric en què s'ha de reconèixer la prevalença dels centres metropolitans.

Moltes vegades, tot i la seva transcendència, al procés urbanitzador i d'extensió del mode de vida urbà per l'espai rural se l'hi ha concedit poca importància en els estudis efectuats, potser perquè és un procés poc perceptible que s'efectua en un espai desigual i dispers. Només al voltant de les grans metròpolis i dels centres urbans principals, és evident per a molts l'acumulació d'habitaclles i d'edificacions comercials i industrials i de serveis múltiples.

El pes de les herències històriques

Ja Brian J.L. Berry assenyalà l'existència de les regions funcionals urbanes (*the daily urban regions*). Ell definia aquestes entitats com regions on es desenvolupen migracions pendulars diàries, per motiu del treball, originades per la ubicació dels centres comercials nous i dels centres de serveis col·lectius. Dematteis completa aquesta definició quan diu que a l'era de l'automòbil i de les telecomunicacions, els sistemes funcionals de treball són l'equivalent funcional del que era l'àmbit municipal quan es circulava a peu o en carro.

Es curiós d'observar que, al costat d'aquestes regions petites noves, es van concretant uns conjunts d'agrupaments de dimensió macro-regional formats per sistemes interregionals d'empreses que apareixen com a malles discontinües, però que, en realitat, estan lligades per interessos poderosos. Sovint, aquestes entitats territorials són regions supra-estats dotades de gran dinamisme, que imposen llurs voluntats a les instàncies d'origen administratiu.

Quan Brunet parla de la megalòpolis Rotterdam-Zuric, no fa res més que referir-se a aquest fet. Quan es parla de l'arc portuari de la Mediterrània nord-occidental que s'estén, almenys, de Livorno a Tarragona, no es fa res més que referir-se a aquest fet. Quan es cita, a vegades, la Regió del TGV, la famosa «i grega» invertida que surt de Lió i dirigeix un braç cap a Marsella i l'altre cap a Barcelona, no es tracta d'altra cosa més que d'anunciar una regió possible, que també s'estendrà per damunt de les fronteres. Quan a Perpinyà parlen de la «super regió catalane» tracten, també, d'aquests conjunts macro-regionals, reduïdes les seves dimensions, però, a termes de l'*àurea mediocritas*.

Pensar en Europa pressuposa «adaptar les nostres idees a una altra escala». En fer-ho, s'ha passat de la micro-regió urbana nova, base fonamental del territori, a la macro-regió, a la megalòpolis. Al mig, hom pot trobar subsistemes de dimensions meso-regionals. A Catalunya, per exemple, es podria parlar dels eixos Mataró-Vilanova i Sant Celoni-Sant Sadurní, eixos en els que es concentra l'activitat principal industrial, cultural i de serveis de Catalunya. A Itàlia, es podria tractar de la meso-regió del triangle Gènova-Milà-Torí. A França, de l'eix Avinyó-Montelimar-Valença, per exemple. Totes elles són àrees desenvolupades i urbanitzades, veritables centres rectors, dotats d'un dinamisme nou que constitueixen i donen forma a «il reticolo urbano» de què parla a vegades Dematteis.

Cada dia hi ha més gent que comprèn aquesta organització nova del territori, i ara s'està lluny de la desconfiança, de la befa, del desinterès, del recel, de la suspicàcia o de la sornagueria que es manifestà quan, tot just ara fa nou anys, uns autors osaren defensar-ne l'existència a Catalunya. El que ací es proposava no era fruit de qualsevol ben intencionat subjectivisme, sinó fruit d'una anàlisi del territori molt aprofundida i d'allò que proporcionava l'estudi de la legislació comparada i l'estudi de les aportacions teòriques més recents. Semblava absurd el voler inventar allò que ja estava inventat. Es pretenia demostrar que, si el que es volia era crear una societat moderna, s'havia de procurar que la responsabilitat d'organitzar-la es recolzés en tothom, en tots els ciutadans i en totes llurs agrupacions que manifestessin la voluntat de participar-hi i en tinguessin la possibilitat.

Com es pot veure arreu, a través de la unitat territorial més petita està renaixent l'interès per la cosa pública. El període dels tècnics només preocupats per l'eficàcia s'està acabant. Hom havia acusat aquests tècnics, algunes vegades, de no prestar l'atenció suficient a la dimensió social de la vida urbana, que, per naturalesa, és de difícil comprensió i de difícil abastament. Ara, es torna a la valoració de la política, i un dels aspectes més positius d'aquest interès nou per la cosa comuna és una atenció renovada pels afers municipals. Ara, la comprensió de la complexitat dels serveis està generant agrupaments municipals, sindicats d'actuació múltiple, circumdants, etc.; agrupaments pensats per gestionar, en profit de diversos municipis veïns i interessats, la major part d'aquells serveis complexos: les incineradores, les escoles, els serveis sanitaris, el subministre d'aigües, la depuració de les residuals, la recollida de brossa, els transports, l'assessorament, etc.

I ací és quan intervé el pes de les herències històriques, que actuen de fre poderós. Es cert i evident que l'estructura territorial tradicional de les comunitats es resisteix a canviar. És allisonador l'exemple ofert pels dos darrers segles a França. Hi va caure una monarquia centenària i en van caure d'altres i fins i tot dos Imperis. Es succeïren les repúbliques, es sofriren invasions i ocupacions estrangeres, es veié l'alliberament dels pobles colonials de les possessions d'ultramar, es modificaren les constitucions, la «Commune» espantà el món vell i la «Grandeur» va ser posada en dubte; s'inventà el ferrocarril i s'escurçaren les distàncies-temps, la fil·loxera destruí les vinyes de Burdeus i les guerres trinçaren amplis camps de mitja França. Enmig de tot això, només han resistit els departaments durant dos segles de tamborinades i han mantingut els seus límits i els seus continguts i les seves estructures. Ningú no ha gosat tocar-los: les estructures territorials són un fre a qualsevol canvi.

Però, si la resistència al canvi oferta per les institucions territorials és forta, possiblement ho és encara més la resistència que hi oposen els hàbits mentals heretats, la formació intel·lectual heretada i els interessos. «No hem reeixit a canviar la geografia perquè no hem reeixit a canviar completament els nostres caps» va escriure un dia Raymond Rochefort. Es com si una bona part del cos social tingués els ulls i el cap empantanegats en la ganduleria i conformats amb una manera de veure les coses heretada de l'educació tradicional rebuda. Això fa que costi decidir la contesa entre el que vol anar endavant i el que intenta frenar-lo, entre el que és originat en l'acció constant i innovadora de la realitat popular i el que s'hi oposa recolzat en el mur de la rutina.

Hom està avesat a què sigui l'Estat qui fixi les regions a partir de mecanismes que modelen les relacions socials i econòmiques. Però, front a aquest hàbit, la regió nova és l'expressió de relacions nascudes espontàniament, sense regulació administrativa. Reconèixer-les representaria l'acceptació del poder constituent de la sobirania popular, i és lògic que això costi de ser acceptat per molta gent, i és lògic que s'intenti substituir l'expressió d'aquesta sobirania per disposicions que estableixen organismes territorials ben estratificats, basats en un ordre jeràrquic perfecte i tranquil·litzador.

L'expansió del model urbà

Aquesta organització jerarquitzada s'oposa a la realitat d'avui, en què l'evolució de les tècniques de transport ha capgirat les condicions de la vida diària i del consum. Fixem-nos, a continuació, en l'evolució de la mobilitat.

Abans de la «revolució dels transports», la possibilitat de desplaçament dels habitants per adquirir els productes de consum es fixava en una velocitat de tres o quatre quilòmetres cada hora. Per tant, si es volia una distribució eficaç, calia portar els productes prop dels consumidors, establir llocs de venda centralitzats i conferir importància i poder als majoristes. Quatre quilòmetres de radi representa una àrea de 50 Km²: aproximadament la suma dels termes municipals de Fornells, de Girona, de Salt, de Sarrià de Ter i de Vilablareix, per exemple.

El primer canvi que experimentà aquest model, es produí amb l'aparició dels trens i dels cotxes de línia que allargaren el radi, però no feren més que refermar els eixos confluents cap el mercat central. Fou el moment del primer engrandiment espectacular de les ciutats. Després, aparegué el cotxe particular que ho canvià tot. No es pot oblidar que si, gràcies a l'automòbil, el radi es multiplica per deu, l'espai s'engrandeix cent vegades; que si es considera un desplaçament horari de 40 a 50 quilòmetres cada hora, la superfície abastada, seguint l'exemple anterior, és, aproximadament, la suma de les superfícies de les comarques de l'Alt Empordà, del Baix Empordà, de la Garrotxa, del Gironès, del Pla de l'Estany, del Ripollès i de la Selva. Hi ha molta gent, fora de Girona, que vulgui acceptar aquesta realitat i les seves repercussions territorials i administratives?

Encara hi ha un fet nou que cal assenyalar i que és conseqüència de la generalització del cotxe particular. En aquestes àrees més grans, que resulten de multiplicar per deu la distància horària, les comunicacions no s'efectuen seguint uns eixos concèntrics, sinó en totes direccions. Si en el primer cas (radi de tres o quatre quilòmetres), les comunicacions portaven al mercat de Girona des de Sant Julià, de Salt, de Vilablareix, de Palau o de Juià, per exemple, després, quan el radi estimat és d'una quarantena de quilòmetres, s'abasta Figueres, Olot, Breda, Blanes... Quants punts de venda fàcilment assolibles existeixen en aquesta superfície?

Ell *lloc central* únic ha desaparegut, i, al mateix temps, ha desaparegut *el pagès*, l'home que viu a la terra, al «pagus», l'home que «no era ciutadà». Excepte en els llocs marginals que la societat oficial negligeix, les densitats són altes. A l'Europa de més enllà, de les fronteres del nord, diuen que, a partir d'unes densitats superiors als dos-cents habitants per quilòmetre quadrat, els serveis ja tenen qualitat urbana i que la regionalització ha de tenir en compte aquest fet. Doncs bé, sembla que, d'acord amb la realitat geomorfològica i econòmica de Catalunya, hom ha de considerar que aquesta qualitat urbana s'assoleix a partir de densitats superior a 125 habitants per quilòmetre quadrat.

Una estructura territorial nova de cara al tercer mil·lenni

Una organització territorial recolzada en espais de formació plurisecular no sembla adequar-se a la realitat actual. Sembla, d'altra part, que es comprova el mal funcionament d'algunes altres estructures territorials heredades que s'haurien i es poden modificar. Tot el que es pot canviar s'ha de canviar.

Quins canvis es produiran, doncs, en la concepció de la regió cap a finals d'aquest segle? «Finals d'aquest segle» vol dir desseguida, avui o demà, com a data molt llunyana. Per tant, els canvis no poden ésser espectaculars, en un temps tan curt. Ja seria bo que, almenys, es confirmés una tendència cap a la racionalitat.

El concepte de regió és un concepte polivalent, i hom troba diverses entitats territorials sota la mateixa denominació. Per aclarir el debat terminològic, hom hauria de procurar l'abandó de les idees heretades de jerarquia territorial i de sotmetiment a entitats de nivell superior: no totes les regions actuals formen part d'una sola escala territorial administrativa.

Avui, que vol dir a finals de segle, l'única regió viable per a la vida local, l'entitat territorial on s'efectua la vida diària de la família, on s'organitzen els moviments pendulars per causa del treball, del comerç, de l'escola i de l'oci, *és la regió urbana*, ni compacta ni contínua, que disposa d'una pluralitat de centres units per feixos de relacions sinalagmàtiques.

Avui, que vol dir a finals de segle, mentre es mantingui l'estructura burocràtica dels Estats i de les Regions autònomes que en dimanen, les regions administratives intermèdies seran fruit de decisions polítiques, i obeiran a consideracions de conveniència. Però caldria que els seus àmbits no es diferenciessin massa dels que empren els habitants, àmbits que giren al voltant de ciutats grans amb un fort poder «articulador», les quals haurien de disposar, però, de poc poder de «decisió», poder que s'hauria de transferir a les entitats menors més viscudes.

Avui, que vol dir a finals de segle, mentre es mantinguin les estructures burocràtiques dels Estats, les Regions autònomes que, evidentment i abans que res, han de maldar per incrementar la seva autonomia a fi de contribuir a una millor prestació de serveis i a un reforçament possible de la consciència col·lectiva, no han de tractar de substituir un Estat per erigir un altre Estat, instruments, tots dos, de pressió i de domini. La Regió-comunitat autònoma hauria d'esdevenir un instrument d'alliberament, prenent la decisió d'abandonar les jerarquies territorials pròpies d'una societat arcaica que s'oposa a la generalització de les interaccions i de les interdependències que un procés de democratització col·lectiva pot arribar a generar.

L'oblit que es té d'un altre fet fonamental és el fre més eficaç manifestat per les herències del passat. Es fa referència al fet que els canvis no han estat només considerables a les carreteres o a la distribució nova dels centres comercials, per exemple, sinó, especialment, al món de les idees sobre el territori. Avui, el territori no és sentit de forma vertical i jerarquitzada, sinó com un conjunt d'entitats iguals, que se senten protagonistes i que volen el seu reconeixement. Els municipis, els pobles agregats, els barris i les barriades de les ciutats més grans, algunes urbanitzacions i les caseries disperses, les colònies industrials arrenclerades al costat dels rius i alguns polígons se senten cèl·lules bàsiques de la societat nova que vol ésser més democràtica; cèl·lules que estan més properes al ciutadà, que tenen més possibilitats d'agilitzar la participació i el control, El problema actual, que encara s'ha de resoldre, no és el de crear entitats territorials més grans i més allunyades del ciutadà, allunyament que afavoreix macrocefàlies i concentracions de poder, sinó el d'enfortir els municipis a fi d'afavorir el seu protagonisme. En realitat, tots els assaigs de col·laboració intermunicipal fets fins ara, tots els intents per sumar esforços i per crear mancomunitats tendeixen a proporcionar l'instrument participatiu i eficaç que necessiten els municipis sense minva de les competències locals que els són atribuïdes.

S'està a les portes del segle XXI i ja es forma part —diuen— d'Europa. Això fa que les idees territorials s'hagin de replantejar a partir d'un canvi total d'escala i de suport teòric. En aquest sentit, el concepte de regió, fonamental en geografia, torna a oferir avui suggeridors elements de reflexió.